

ΑΡΧΙΜ. ΙΓΝΑΤΙΟΣ ΜΟΥΡΤΖΑΝΟΣ
Δρ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ
ΠΡΩΤΟΣΥΓΚΕΛΛΟΣ Ι. Μ. ΛΑΡΙΣΗΣ ΚΑΙ ΤΥΡΝΑΒΟΥ
ΥΠΟΨΗΦΙΟΣ ΔΙΔΑΚΤΩΡ ΤΟΥ ΤΜΗΜΑΤΟΣ ΓΕΩΠΟΛΙΤΙΚΗΣ, ΔΙΚΑΙΟΥ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ
ΤΗΣ ΝΟΜΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ PARIS DAUPHINE-PSL

Η ΟΡΘΟΔΟΞΗ ΠΡΟΟΠΤΙΚΗ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ ΤΗΣ ΑΠΟΔΡΟΜΗΣ

Είσαγωγή

Η Εὐρώπη ὑπῆρξε διαχρονικά μιὰ ἡπειρος ποὺ διαμόρφωσε τὴν ταυτότητά της στὴ συνάντησι τριῶν μεγάλων πνευματικῶν ρευμάτων: τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας, τοῦ ρωμαϊκοῦ δικαίου καὶ τοῦ χριστιανισμοῦ. Σήμερα, ἡ Εὐρωπαϊκὴ Ἑνωσι, ὡς θεσμικὴ καὶ πολιτικὴ πραγματικότητα, βιώνει μιὰ κρίσι ταιυτότητας. Ἡ κρίσι αὐτὴ δὲν ἀφορᾷ μόνο τὴν οἰκονομία ἢ τὴ θεσμικὴ συγκρότησι, ἀλλὰ ἀγγίζει τὸν ἴδιο τὸν πνευματικὸ της πυρῆνα.

Ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Paul Valéry, ὁ ὁποῖος ἤδη ἀπὸ τό 1919 μιλοῦσε γιὰ τὴν «κούρασι τῆς Εὐρώπης», ἕως τὸν Christopher Dawson, ποὺ ἐπέμεινε στὴν ἀνάγκη ἐπανεύρεσις τῶν χριστιανικῶν θεμελιῶν τῆς ἡπείρου, ὁ προβληματισμός γιὰ τὴν πνευματικὴ κατεύθυνσι τῆς Εὐρώπης ὑπῆρξε διαρκής. Ὁ Steven Runciman, μελετῶντας τὴν Ὁρθόδοξη παράδοσι, ὑπογράμμισε τὴ σημασία της γιὰ τὴν εὐρωπαϊκὴ ἱστορία καὶ τὴ συχνὴ παραγνώρισή της στὴ Δύσι.

Σήμερα, ἡ Ὁρθόδοξι καλεῖται νὰ παίξει ἕνα καίριο ρόλο στὸ εὐρωπαϊκὸ γίγνεσθαι, ὄχι μόνο ὡς μιὰ ἐκκλησιαστικὴ παράδοσι μετὰξ ἄλλων, ἀλλὰ ὡς ζωντανὴ πρότασι ζωῆς ποὺ μπορεῖ νὰ ἐμπνεύσει τὸν πολίτη τοῦ 21ου αἰῶνα. Αὐτὸ σημαίνει τὴν ἀδήριτη ἀνάγκη ἑνὸς νέου «εὐαγγελισμοῦ» ἢ μᾶλλον «ἐπανευαγγελισμοῦ» τῆς Εὐρώπης – μιᾶς νέας μαρτυρίας τοῦ Χριστοῦ ποὺ θὰ συνομιλεῖ μὲ τὸν σύγχρονο ἄνθρωπο.

1. Ὁ Ἀπόστολος Παῦλος καί τὰ Θεμέλια τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ Χριστιανισμοῦ

Ἡ παρουσία τοῦ Χριστιανισμοῦ στήν Εὐρώπη ἀνάγεται στόν ἴδιο τόν Ἀπόστολο Παῦλο. Ἡ Μακεδονία ὑπῆρξε ὁ πρῶτος σταθμός τοῦ εὐρωπαϊκοῦ χριστιανισμοῦ: οἱ Φίλιπποι, ἡ Θεσσαλονίκη, ἡ Βέροια, ἡ Ἀθήνα καί ἡ Κόρινθος ἔγιναν κέντρα στά ὁποῖα φυτεύτηκε ὁ σπόρος τοῦ Εὐαγγελίου.

Ὁ Παῦλος δέν περιορίστηκε στή διάδοση θρησκευτικῶν ἰδεῶν, ἀλλά πρότεινε ἕναν νέο ἀνθρωπολογικό καί κοινωνικό τρόπο. Ἡ φράση του «οὐκ ἔνι Ἰουδαῖος οὐδέ Ἕλλην» (Γαλ. 3,28) καταργεῖ τίς ἐθνотικές καί πολιτισμικές διακρίσεις καί προτείνει μιὰ καθολική ἐνότητα ἐν Χριστῷ. Ἡ Εὐρώπη, μέσα ἀπό αὐτήν τήν παύλεια ἐμπειρία, γνώρισε τόν ἑαυτό της ὄχι μόνο ὡς γεωγραφικό χωρὸ ἀλλά καί ὡς πνευματική κοινότητα.

Ἡ θεολογία τῆς χάριτος, ἡ ἐκκλησιολογία ὡς σῶμα Χριστοῦ καί ἡ λειτουργία ὡς κέντρο τῆς κοινότητος ἀποτέλεσαν θεμέλια πού, στή συνέχεια, θά διαποτίσουν τόσο τή βυζαντινὴ Ἀνατολή ὅσο καί τή λατινικὴ Δύση. Χωρὶς τόν Παῦλο, ἡ Εὐρώπη δέν θά εἶχε λάβει τήν πνευματική της μορφή.

2. Ἡ Ὁρθοδοξία καί ἡ Εὐρωπαϊκὴ Ἱστορικὴ Συνείδηση

Ἡ Ὁρθοδοξία ταυτίζεται κυρίως μέ τή βυζαντινὴ ἐμπειρία. Τό Βυζάντιο, γιὰ περισσότερο ἀπὸ χίλια χρόνια, ἀποτέλεσε μιὰ χριστιανικὴ πολιτεία πού συνέδεσε τό θεῖο μέ τό ἀνθρώπινο, τήν πίστη μέ τόν πολιτισμό, τή θεολογία μέ τήν τέχνη.

Ἡ βυζαντινὴ θεολογία –ἀπὸ τόν Μάξιμο τόν Ὁμολογητὴ ἕως τόν Γρηγόριο Παλαμᾶ– ἀνέπτυξε μιὰ δυναμικὴ θεώρηση τοῦ ἀνθρώπου ὡς προσώπου ἐν σχέσει. Ἡ βυζαντινὴ τέχνη, μέ κορυφαία ἔκφραση τήν Ἁγία Σοφία, μαρτυρεῖ τήν ἐσωτερικὴ ἐνότητα πίστεως καί αἰσθητικῆς. Ἡ Ὁρθοδοξία, μέ τή λειτουργικὴ της ζωὴ, διαμόρφωσε συνειδήσεις καί κοινωνίες.

Ὁ Steven Runciman ἐπισήμανε ὅτι ἡ Ὁρθοδοξία δέν ὑπῆρξε ποτέ «ἐξωτερικὴ» ἢ «ἀνατολική» σέ σχέση μέ τήν Εὐρώπη· ὑπῆρξε ὁ ἴδιος ὁ πυρήνας τῆς εὐρωπαϊκῆς πνευματικότητος γιὰ αἰῶνες. Παρὰ τό Σχίσμα τοῦ 1054, ἡ Ἀνατολή δέν ἔπαυε νά εἶναι τμῆμα τῆς Εὐρώπης, ἔστω καί παραγνωρισμένο. Τό γεγονός ὅτι ἡ δυτικὴ ἱστοριογραφία συχνά ἀγνόησε τό Βυζάντιο ὀφείλεται σέ προκαταλήψεις, ὄχι στήν πραγματικότητα.

3. Ἡ Κρίση τῆς Νεωτερικότητας καί ἡ Εὐρωπαϊκὴ Αὐτοσυνειδησία

Μετά τόν Διαφωτισμό, ἡ Εὐρώπη ἀνέπτυξε μιὰ πολιτισμική αὐτονομία πού σταδιακά ἀπομάκρυνε τό θρησκευτικό στοιχείο ἀπό τή δημόσια σφαῖρα. Ἡ πρόοδος τῆς ἐπιστήμης καί τῆς τεχνολογίας, ἡ ἔκφραση στήν ἀτομικότητα καί ἡ ἀποθέωση τοῦ ὀρθολογισμοῦ δημιούργησαν ἕναν νέο κόσμο, ἀλλά καί ἕναν νέο κίνδυνο: τήν ἀπώλεια νοήματος.

Ὁ Paul Valéry μίλησε γιά ἕναν πολιτισμό πού αἰσθάνεται «κουρασμένος», ἱκανός γιά καταπληκτικά ἐπιτεύγματα, ἀλλά, ταυτόχρονα, εὐάλωτος στήν αὐτοκαταστροφή. Ὁ Christopher Dawson τόνισε ὅτι ἡ ἀποκοπή τῆς Εὐρώπης ἀπό τόν χριστιανισμό ὁδηγεῖ σέ πολιτισμικό μηδενισμό.

Ἡ φιλοσοφία τοῦ Nietzsche κατέγραψε τόν «θάνατο τοῦ Θεοῦ», ἐνῶ ὁ Heidegger μίλησε γιά τή «λήθη τοῦ Εἶναι». Ὁ Kierkegaard, ἀπό τήν ἄλλη, ἐπεσήμανε ὅτι ἡ πίστη δέν μπορεῖ νά ἀντικατασταθεῖ ἀπό τόν ὀρθό λόγο, ἀλλά ἀποτελεῖ ἄλμα πρὸς τό ἄγνωστο. Ἡ Εὐρώπη, λοιπόν, βρίσκεται ἀνάμεσα σέ ἕναν ὀρθολογισμό πού ὁδηγεῖ στόν τεχνοκρατισμό καί σέ μιὰ πνευματική ἀναζήτηση πού δέν ἔχει ἀκόμη βρεῖ γνήσια ἔκφραση.

4. Ἡ Ἀδήριτη Ἀνάγκη Ἐπανευαγγελισμοῦ τῆς Εὐρώπης

Ἡ ἔννοια τοῦ «ἐπανευαγγελισμοῦ» ἀναφέρεται στήν ἀνάγκη νά ἀκουστεῖ ἐκ νέου τό μήνυμα τοῦ Χριστοῦ σέ κοινωνίες πού γνώρισαν τό Εὐαγγέλιο, ἀλλά τό ἀπώλεσαν μέσα ἀπό διαδικασίες ἐκκοσμίκευσης, τεχνοκρατισμοῦ καί σχετικισμοῦ. Ἡ Εὐρώπη δέν εἶναι ἕνας «παρθένος» χώρος ἱεραποστολῆς· εἶναι μιὰ ἡπειρος μέ βαθιές χριστιανικές ρίζες, ἀλλά μέ πληγωμένη μνήμη. Αὐτό καθιστᾷ τόν ἐπανευαγγελισμό πιο δύσκολο, ἀλλά καί πιο ἀναγκαῖο.

Ἡ Ὁρθοδοξία, σέ ἀντίθεση μέ ἄλλες μορφές χριστιανισμοῦ, δέν προσλαμβάνει τόν ἐπανευαγγελισμό ὡς «προσπλυτισμό» ἢ «ἐπικοινωνιακή καμπάνια». Ἀντιθέτως, τόν βιώνει ὡς μαρτυρία ὑπαρξης. Ὅπως γράφει ὁ Ἀπόστολος Παῦλος, «ἡμεῖς κηρύσσομεν Χριστόν ἐσταυρωμένον» (Α΄ Κορ. 1, 23)· τό κήρυγμα δέν εἶναι θεωρία, ἀλλά ζωὴ πού ἀποκαλύπτεται μέσα στήν ἐμπειρία τοῦ σταυροῦ καί τῆς ἀνάστασης.

Στή σύγχρονη Εὐρώπη τρεῖς εἶναι οἱ βασικές προκλήσεις τοῦ ἐπανευαγγελισμοῦ:

α) Ἡ ἐκκοσμίκευση καί ἡ ἀθεΐα

Ὁ Θεός ἐξορίζεται ἀπό τόν δημόσιο λόγο. Ἡ θρησκεία θεωρεῖται ἰδιωτική ἐπιλογή καί ὄχι κοινό ἀγαθό. Αὐτό δημιουργεῖ ἕναν πολιτισμό χωρίς ἀναφορά στό ὑπερβατικό. Ὁ ἐπανευαγγελισμός καλεῖται νά δείξει ὅτι ἡ παρουσία τοῦ Θεοῦ δέν περιορίζει ἀλλά ἀπελευθερώνει τόν ἄνθρωπο. Ὁ Nietzsche μίλησε γιά τόν «θάνατο τοῦ Θεοῦ» (Nietzsche 1882), ἀλλά ἡ ἐμπειρία τῆς Ἐκκλησίας δείχνει ὅτι χωρίς τόν Θεό «πεθαίνει» ὁ ἴδιος ὁ ἄνθρωπος, ἐγκλωβισμένος στόν μηδενισμό.

β) Ἡ κρίση νοήματος

Ἡ Εὐρώπη ἔχει ὅλα τά ὑλικά ἀγαθά, ἀλλά βιώνει ὑπαρξιακή κενότητα. Ὁ Kierkegaard ἔδειξε ὅτι ἡ ἀληθινή ὑπαρξη δέν ἐπιτυγχάνεται μέ τήν ἀπόλαυση ἢ τή γνώση, ἀλλά μέ τό «ἄλμα τῆς πίστεως» (Kierkegaard 1843). Ὁ ἐπανευαγγελισμός δέν προσφέρει ἀπλῶς μιὰ ἠθική, ἀλλά μιὰ ὄντολογία: ὁ ἄνθρωπος βρῖσκει τό «εἶναι» του ἐν Χριστῷ.

γ) Ὁ πλουραλισμός καί ὁ σχετικισμός

Ἡ Εὐρώπη εἶναι πολυπολιτισμική, μέ πολλές θρησκείες καί κοσμοθεωρίες. Αὐτό εἶναι θετικό, ἀλλά συχνά ὀδηγεῖ σέ ἀδυναμία διάκρισης ἀλήθειας καί πλάνης. Ἡ Ὁρθοδοξία δέν ἀπορρίπτει τόν διάλογο, ἀλλά ὀφείλει νά μαρτυρεῖ ὅτι ἡ ἀλήθεια δέν εἶναι μιὰ ἰδεολογική θέση, ἀλλά Πρόσωπο: ὁ Χριστός («ἐγώ εἰμι ἡ ἀλήθεια», Ἰωάν. 14, 6).

Ὁ ἐπανευαγγελισμός, λοιπόν, ἔχει ὡς στόχο νά δείξει ὅτι τό Εὐαγγέλιο δέν εἶναι μουσειακό κεμῖλιο, ἀλλά ζωντανή πρόταση ζωῆς. Ἡ Ὁρθοδοξία διαθέτει τρεῖς «γλῶσσες» γιά νά τό κάνει αὐτό:

- Λειτουργική γλῶσσα: ἡ Θεία Λειτουργία εἶναι ἡ πιό ἰσχυρή μαρτυρία τοῦ εὐαγγελίου τῆς χαρᾶς καί τῆς κοινωνίας.

- Ἀσκητική γλῶσσα: ἡ ἐμπειρία τῆς θυσίας, τῆς νηστείας, τῆς προσευχῆς δείχνει ὅτι ἡ ἐλευθερία δέν εἶναι ἀνεξέλεγκτη ἐπιθυμία, ἀλλά δυνατότητα αὐτοπροσφορᾶς.

- Γλῶσσα τοῦ προσώπου: σέ ἕναν κόσμο πού ἀντιμετωπίζει τόν ἄνθρωπο ὡς «ἄτομο», ἡ Ὁρθοδοξία προβάλλει τόν ἄνθρωπο ὡς «πρόσωπο» πού ζεῖ ἐν σχέσει μέ τόν Θεό καί τούς ἄλλους (Ζηζιούλας 1997).

Ἔτσι, ὁ ἐπανευαγγελισμός τῆς Εὐρώπης ἀπό τήν Ὁρθοδοξία δέν εἶναι ἐπιβολή ἀλλά πρόσκληση: νά ξαναβρεῖ ὁ ἄνθρωπος τό πρόσωπό του μέσα στήν κοινωνία τῆς ἀγάπης.

5. Ἡ Ὁρθοδοξία στὴν Εὐρωπαϊκὴ Ἑνωσι: Προκλήσεις καὶ Προοπτικὲς

Ἡ Εὐρωπαϊκὴ Ἑνωσι συγκροτήθηκε κυρίως μέ οικονομικά καί πολιτικά κριτήρια, ὄχι πνευματικά. Αὐτό ἐξηγεῖ γιατί συχνά μοιάζει μέ μιὰ «ἀγορά χωρίς ψυχὴ» (*Valéry* 1919). Ἡ ἀπουσία ἀναφορᾶς στίς χριστιανικές ρίζες ἀπό τό Σύνταγμα τῆς ΕΕ φανερώνει τὴν πρόθεσι νά οἰκοδομηθεῖ ἕνας πολιτισμός ἀποσυνδεδεμένος ἀπό τὴν πίστι. Ὡστόσο, ἡ πραγματικότητα δείχνει ὅτι χωρίς πνευματικά θεμέλια, ἡ Εὐρώπη παραπαίει.

Προκλήσεις

α) Ἡ ἐκκοσμίκευσι

Ἡ ἐκκοσμίκευσι στὴν ΕΕ εἶναι θεσμοποιημένη: ὁ δημόσιος λόγος εἶναι οὐδετερόθρησκος, τὰ σχολεῖα συχνά ἀγνοοῦν τόν χριστιανικὸ πολιτισμό, ἐνῶ ἡ πολιτικὴ νομοθεσία προωθεῖ μιὰ αὐτόνομη ἠθικὴ χωρίς ἀναφορὰ στὸν Θεό. Αὐτό ὁδηγεῖ στὴ σταδιακὴ ἐξαφάνισι τῆς χριστιανικῆς μνήμης ἀπὸ τίς νέες γενιές.

β) Ἡ πολυπολιτισμικότητα καί τό Ἰσλάμ

Ἡ Εὐρώπη δέχεται μεγάλες μεταναστευτικές ροές ἀπὸ ἰσλαμικές χῶρες. Αὐτό δημιουργεῖ νέα δεδομένα: μουσουλμανικές κοινότητες ποὺ αὐξάνονται, ζητήματα ἔνταξης, συγκρούσεις ταυτότητας. Ἡ Ὁρθοδοξία καλεῖται νά δείξει ἀνοιχτότητα ἀλλὰ καί νά ὑπερασπιστεῖ τὴν πίστι της, ἀποφεύγοντας τόσο τὸν ἐθνικισμό ὅσο καί τὸν συγκρητισμό.

γ) Ἡθικὴ κρίσι

Νομοθεσίες γιὰ ἀμβλώσεις, εὐθανασία, γενετικὴ μηχανικὴ, θεσμοθέτησι νέων μορφῶν οἰκογένειας δημιουργοῦν βαθιές τομές. Ἡ Ὁρθοδοξία δέν ἀρνεῖται τὸν διάλογο, ἀλλὰ ἐπιμένει στὴν ἱερότητα τῆς ζωῆς καί τῆς ἀνθρώπινης ἀξιοπρέπειας (*Berdyaev* 1937).

δ) Τεχνοκρατία καί οἰκονομισμός

Ἡ ΕΕ ὀρίζεται συχνά ἀπὸ οἰκονομικούς δείκτες καί ἀγορές. Ὁ ἄνθρωπος ἀντιμετωπίζεται ὡς καταναλωτὴς ἢ ἐργαζόμενος, ὄχι ὡς πρόσωπο. Ἡ Ὁρθοδοξία προσφέρει διαφορετικὸ ὄραμα: ὁ ἄνθρωπος εἶναι εἰκόνα Θεοῦ, ἄρα δέν μπορεῖ νά μειωθεῖ σέ ἀριθμό.

ε) Ἡ διάσπασι Ἀνατολῆς καί Δύσης

Ἡ ΕΕ συχνά ἀντιμετωπίζει τὴν Ὁρθοδοξία ὡς περιφερειακὸ φαινόμενο.

Αυτό τροφοδοτεί την αίσθηση ότι η «καρδιά» της Ευρώπης είναι δυτική και καθολικο-προτεσταντική. Έτσι οι ὀρθόδοξοι λαοί νιώθουν στο περιθώριο.

Προοπτικές

Παρά τις δυσκολίες, η Ὀρθοδοξία ἔχει μεγάλες δυνατότητες νά προσφέρει στην Εὐρώπη.

α) Ἡ Ὀρθοδοξία ὡς γέφυρα Ἀνατολῆς καί Δύσης

Ἡ γεωπολιτική θέση τῆς Ὀρθοδοξίας, ἀπό τὴν Ἑλλάδα ἕως τὴ Ρουμανία, τὴν καθιστᾷ κρίσιμο κρίκο. Ἡ ΕΕ μπορεῖ νά βρεῖ μέσα στὴν ὀρθόδοξη παράδοση τὴ δυνατότητα νά διαλεχθεῖ τόσο μὲ τὴ Ρωσία ὅσο καί μὲ τὴ Μέση Ἀνατολή.

β) Κοινωνική ἀλληλεγγύη

Ἡ Ὀρθόδοξη Ἐκκλησία ἔχει παράδοση κοινοτισμοῦ καί φιλανθρωπίας. Σέ μιὰ Εὐρώπη μὲ κοινωνικές ἀνισότητες, ἡ ἐμπειρία αὐτὴ μπορεῖ νά γίνῃ πηγὴ ἐμπνευσης. Ἡ ἔννοια τοῦ «κοινοβίου», ἀπὸ τὰ μοναστήρια ἕως τὶς ἐνορίες, δείχνει ὅτι ἡ ἀλληλεγγύη εἶναι θεμέλιο τοῦ πολιτισμοῦ.

γ) Οἰκολογική διάσταση

Ἡ Ὀρθοδοξία διαθέτει βαθιὰ οἰκολογική θεολογία: ἡ κτίσις εἶναι δῶρο τοῦ Θεοῦ, ὃχι ἀντικείμενο ἐκμετάλλευσης. Ὁ Πατριάρχης Βαρθολομαῖος ἔχει ἀναγνωρίσει διεθνῶς ὡς «πράσιнос Πατριάρχης». Ἡ ΕΕ μπορεῖ νά ὠφεληθεῖ ἀπὸ αὐτὴν τὴν πνευματικὴ οἰκολογική πρόταση.

δ) Διάλογος μὲ ἄλλες παραδόσεις

Ἡ παρουσία Ὀρθοδόξων, Καθολικῶν καί Προτεσταντῶν στὴν ΕΕ προσφέρει τὴν εὐκαιρία γιὰ ἓναν γόνιμο διάλογο. Ὁ στόχος δὲν εἶναι ἡ ἐξάλειψη τῶν διαφορῶν, ἀλλὰ ἡ κοινὴ μαρτυρία γιὰ τὶς χριστιανικές ἀξίες.

ε) Πνευματικὴ ἀνανέωση τῆς ταυτότητας

Ἡ Εὐρώπη χρειάζεται ψυχὴ. Ἡ Ὀρθοδοξία ὑπενθυμίζει ὅτι ἡ ψυχὴ αὐτὴ δὲν εἶναι ἡ ἀγορὰ ἢ ἡ τεχνολογία, ἀλλὰ ὁ Χριστός. Ἄν ἡ Εὐρώπη τὸ ξεχάσει, κινδυνεύει νά καταρρεῦσει πολιτισμικά, ὅπως προειδοποίησε ὁ Dawson τὸ 1956.

Ἡ Ὀρθοδοξία βρίσκεται σέ δύσκολη θέση στὴν ΕΕ: συχνὰ περιθωριοποιεῖται, ἀλλὰ ἔχει τὴ δυνατότητα νά προσφέρει πολὺτιμο πνευματικὸ πλοῦτο. Οἱ προκλήσεις εἶναι ἡ ἐκκοσμίκευση, ἡ πολυπολιτισμικότητα, ἡ ἠθικὴ κρίση, ὁ τεχνοκρατισμὸς καί ἡ γεωπολιτικὴ περιθωριοποίηση. Οἱ προοπτικές εἶναι ἡ γέφυρα Ἀνατολῆς-Δύσης, ἡ κοινωνικὴ ἀλληλεγγύη, ἡ οἰκολογικὴ εὐαίσθησία, ὁ διαχριστιανικὸς διάλογος καί ἡ πνευματικὴ ἀνανέωση.

Ἡ Ὁρθοδοξία μπορεῖ νά δώσει στήν Εὐρώπη αὐτό πού λείπει: ψυχὴ καί νόημα.

6. Φιλοσοφικές καί Θεολογικές Προεκτάσεις

Ἡ «κρίση τῆς μεταφυσικῆς»
καί ἡ ὀρθόδοξη ἀπάντηση

Ἡ νεωτερικὴ διάγνωση τῆς εὐρωπαϊκῆς κρίσης ὡς «κρίσης μεταφυσικῆς» ἀποτυπώνεται παραδειγματικά στὸν Nietzsche (ὁ «θάνατος τοῦ Θεοῦ» ὡς πολιτισμικὸ συμβάν) καί στὸν Heidegger (ἡ «λήθη τοῦ Εἶναι» καί ἡ κυριαρχία τῆς τεχνικῆς ὡς *Gestell*, Nietzsche 1882· Heidegger 1927, 1950). Ἡ ὀρθόδοξη θεολογία, ἀντὶ νά ἀποπειραθεῖ μιά ἀμυντικὴ ἐπαναμεταφυσικοποίηση, προτείνει μεταφυσικὴ κίνηση: μετατόπιση ἀπὸ ἀφηρημένες ὄντολογικὲς κατηγορίες σέ ἐκκλησιαστικὴ ἐμπειρία-τὴ συνάντηση τοῦ Θεοῦ ὡς Προσώπου ἐντὸς τῆς λειτουργικῆς ζωῆς (Schmemmann 1973). Ἡ «γνώση» τοῦ Θεοῦ δέν καταργεῖ τὴν ἔννοια, ἀλλὰ τὴν ὑπερβαίνει μὲ τρόπο ὑποστατικὸ: ὁ Θεός ὡς ἄκτιστος δέν συλλαμβάνεται, ἀλλὰ γνωρίζεται μέσα στὸ «συμβαίνειν» τῆς Ἐκκλησίας (Lossky 1957). Ἔτσι, ἡ ἀπάντηση στὴν κρίση δέν εἶναι νοσταλγία προνεωτερικῆς μεταφυσικῆς, ἀλλὰ ἀποκάλυψη ὡς κοινωνία.

Τὸ πρόσωπο ὡς ὄντολογικὸ γεγονός:
ἀπὸ τοὺς Καππαδόκες στὸν 20ό αἰῶνα

Ἡ Καππαδοκικὴ τομὴ, ὅπου ἡ ὑπόσταση (πρόσωπο) σημαίνει σχέση καί ἐλευθερία, παρέχει τὸ κλειδί γιὰ τὴν ὑπέρβαση τόσο τῆς ἀτομοκρατίας ὅσο καί τοῦ κολεκτιβισμοῦ. Στὴν Τριαδολογία, τὸ εἶναι εἶναι κοινωνία προσώπων-οὔτε μονάδα οὔτε μάζα (Ζηζιούλας 1997). Αὐτὴ ἡ τριαδολογικὴ ὄντολογία, ὅταν μεταφράζεται σέ ἀνθρωπολογία, θεμελιώνει τὴν ἀξιοπρέπεια, τὰ δικαιώματα καί τὴ συνείδηση ὡς ἐκφάνσεις σχέσης καί κλήσης, ὅχι ὡς ἀπόλυτη αὐτοαναφορικότητα. Ὁ Lossky ἐπιμένει ὅτι τὸ «πρόσωπο» δέν ἐξαντλεῖται σέ ψυχολογικὴ ἀτομικότητα ἀλλὰ εἶναι ὑπερβατικὸ γεγονός: κλήση πρὸς θέωση, δηλαδή πρὸς μετοχὴ στὴ ζωὴ τοῦ Θεοῦ (Lossky 1957). Ἐδῶ, ἡ Ὁρθοδοξία προσφέρει στὴν Εὐρώπη μιά ἀνθρωπολογία ἱκανὴ νά συνδυάζει ἐλευθερία καί κοινότητα χωρὶς ἀλληλοακύρωση.

Πίστη, λόγος καί «μετα-κοσμικός» δημόσιος χώρος

Ὁ Kierkegaard ἀνέδειξε τὴν πίστη ὡς ὑπαρξιακὴ ἀπόφαση-ὄχι ἀντίθετη στὸν λόγο, ἀλλὰ ὑπερέχουσα στὸν ὑπαρξιακὸ ὀρίζοντα (Kierkegaard 1843). Στὸν σημερινὸ εὐρωπαϊκὸ δημόσιο χῶρο, ὁ ὁποῖος τείνει νὰ αὐτοπροσδιορίζεται ὡς «οὐδέτερος», ὁ Habermas προτείνει τὴ δυνατότητα ἑνὸς μετα-κοσμικοῦ διαλόγου, ὅπου οἱ θρησκευτικὲς φωνὲς δικαιοῦνται παρουσιά εἰς ἑφῶσον «μεταφράζονται» τὰ ἐπιχειρήματά τους σὲ κοινὸ διαβουλευτικὸ λεξιλόγιον (Habermas 2008). Ἡ ὀρθόδοξη θεολογία μπορεῖ νὰ συμμετάσχει χωρὶς νὰ ἀπεκδυθεῖ τὴν ταυτότητά της: νὰ προσφέρει ἐπιχειρήματα μεταφράσιμα στὸν χῶρο δικαιοσύνης/δικαιωμάτων, διατηρῶντας ταυτόχρονα τὸ ἐκκλησιαστικὸν τῆς κέντρο (Schmemmann 1973· Ζηζιούλας 1997). Ἐτσι, ἡ πίστη δὲν «ιδιωτικοποιεῖται», ἀλλὰ συνομιλεῖ-κριτικὰ καὶ δημιουργικὰ.

Χρόνος, ἱστορία καὶ ἐσχατολογία: ἀπὸ τὸν Παῦλο στὸν Μάξιμο

Ἡ Παύλεια ἐμπειρία τοῦ «καιροῦ» (καιρὸς σωτηρίας) μεταμορφώνει τὴν ἱστορία σὲ πεδίο συνάντησης μὲ τὸ ἔσχατο (Ρωμ. 8· Ἐφεσ. 1). Ὁ Μάξιμος ὁ Ὁμολογητὴς ἀναπτύσσει μιά χριστοκεντρικὴ κοσμολογία: τὰ «λόγια» τῶν ὄντων ἀνακεφαλαιώνονται στὸν Λόγο (Ambigua). Αὐτὸ σημαίνει πὼς ἡ ἱστορία δὲν εἶναι γραμμικὸς ἐκσυγχρονισμὸς οὔτε κύκλος αἰώνιας ἐπιστροφῆς, ἀλλὰ προσκύνημα πρὸς τὴν βασιλεία. Ἡ εὐρωπαϊκὴ ἀγωνία γιὰ πρόοδο χωρὶς νόημα (Valéry 1919· Dawson 1950) βρίσκει ἀπάντησιν σὲ ἐσχατολογικὴ νοηματοδότησιν τοῦ παρόντος: ὁ χρόνος δὲν «καταναλώνεται» τεχνικὰ, ἀλλὰ εὐχαριστιακά.

Ἀσκητικὴ ἐλευθερία: θεραπεία τῆς ἐπιθυμίας ἀντὶ ἄρνησης τοῦ κόσμου

Ἡ νεωτερικὴ ἐλευθερία συχνὰ ταυτίσθηκε μὲ ἀπορρῦθμισιν ἐπιθυμίας. Ὁ νιτσεϊκὸς χειραφετητικὸς παλμός, ἂν δὲν ἀρθρωθεῖ σὲ θετικὸν τιπολογικὸν πλαίσιον, καταλήγει σὲ ἀτομοκρατικὴ ἐξάντλησιν. Ἡ Ὁρθοδοξία ἀντιπροτείνει τὴν ἄσκησιν ὅχι ὡς ἀρνητισμὸν ἀλλὰ ὡς ἱατρικὴ τῆς ἐπιθυμίας: ἡ νηστεία, ἡ προσευχή, ἡ ἐλεημοσύνη ἐκπαιδεύουν τὴν ἐπιθυμίαν νὰ γίνῃ δῶρο καὶ σχέσιν (Staniloae 1994· Yannaras 1970). Σὲ αὐτὸ τὸ πλαίσιον, ἡ «ἐγκράτεια» γίνεται θετικὴ παιδεία ἐλευθερίας, χρήσιμη τόσο γιὰ τὴν προσωπικὴν ψυχосωματικὴν ὑγείαν ὅσο καὶ γιὰ κοινωνικὰ-οἰκολογικὰ ἀγαθὰ (π.χ. μείωσιν ὑπερκατανάλωσιν).

Εύχαριστιακή οικολογία: πέρα από κανονισμούς σέ έσωτερικό κίνητρο

Η περιβαλλοντική ευαισθησία της Ευρώπης χρειάζεται έσωτερικό κίνητρο. Η εύχαριστιακή θεώρηση του κόσμου ως δωρεάς κατευθύνει τί σχέση μέ τήν κτίση από τήν έκμετάλλευση στή διακονία (Soloviev 1948· Schmemmann 1973). Η Όρθοδοξία διδάσκει ότι ό άνθρωπος δέν είναι «ιδιοκτήτης», αλλά οικονόμος της δημιουργίας. Έτσι, δράσεις όπως ή νηστεία, ή λιτότητα, ή τοστική αυτάρκεια, οί κοινότητες έπισκευής/έπαναχρησιμοποίησης δέν είναι μόδες, αλλά λειτουργικές πρακτικές που αποκαθιστούν τί χαμένη ευγνωμοσύνη. Στόν ευρωπαϊκό διάλογο για τήν πράσινη μετάβαση, αυτή ή όντολογία της εύχαριστίας προσδίδει βάθος και σταθερότητα.

Βιοηθική και τό ήθος του προσώπου:
αρχή και τέλος της ζωής, ιατρική της σχέσης

Η βιοηθική συζήτηση (άμβλώσεις, ευθανασία, υποβοηθούμενη άναπαράγωγή, γενετική τροποποίηση) δέν μπορεί νά διεξάγεται μόνο μέ όρους άποτελεσματικότητας ή άυτονομίας-χρειάζεται κριτήρια προσωποκεντρικά. Η όρθόδοξη θεώρηση συνδυάζει τήν άληθινή συμπάθεια (κατανόηση τραγωδιών/διλημμάτων) μέ σαφή άνθρωπολογικά όρια υπέρ της ιερότητας της ζωής (Berdyaev 1937). Η ιατρική, όταν ίσταται ως σχέση (ιατρός-άσθενής-κοινότητα), υπηρετεί τό πρόσωπο-όχι άπλως λειτουργίες σώματος. Στο τέλος της ζωής τά κριτήρια φροντίδας, συνοδοιπορίας στόν πόνο και άναλογικότητας ιατρικών πράξεων υπερέχουν έναντι της ψυχρής χρησιμοθηρίας.

Τεχνολογία, τεχνητή νοημοσύνη και μεταάνθρωπισμός:
άνθρωπολογικά κιγκλιδώματα

Η τεχνητή νοημοσύνη και οί «βελτιώσεις» (enhancement) υπόσχονται υπέρβαση φυσικών ορίων, αλλά εγείρουν έρωτήματα περί ύποκειμενικότητας και ευθύνης. Η όρθόδοξη θεολογία δέν άντιστρατεύεται τήν έρευνα· άντιτάσσεται στην άπολυτοποίηση της τεχνικής ως σκοπού καθεαυτού (Heidegger 1950). Όδηγός είναι ή διάκριση μεταξύ θεραπευτικής χρήσης (άποκατάσταση/φροντίδα) και ιδεολογικής χρήσης (έπιβολή προτύπων, άνισότητες πρόσβασης). Τά «άνθρωπολογικά κιγκλιδώματα»-πρόσωπο, σχέση, κοινό αγαθό-προστατεύουν από τεχνο-ουτοπίες (MacIntyre 1981· Taylor 2007).

Πολιτική θεολογία της ἐλευθερίας: ἐκκλησία, πολιτεία καὶ κοινὸ ἀγαθὸ

Ἡ Ὁρθοδοξία δὲν προτείνει θεοκρατία, ἀλλὰ δημιουργικὴ διακριτικότητα ἐκκλησίας-πολιτείας: σεβασμὸ τῆς αὐτονομίας τῶν θεσμῶν, ἀλλὰ καὶ δικαίωμα τῆς πίστεως νὰ μιλᾷ στὸν δημόσιο χῶρο. Στὸ πλαίσιο τῆς ΕΕ, ὅπου ἡ «οὐδέτερη» γλῶσσα συχνὰ γίνεται ἀπο-θρησκευτικοποίηση, ἡ ὀρθόδοξη συμβολὴ ὀφείλει νὰ εἶναι τεκμηριωμένη, μεταφράσιμη καὶ προσανατολισμένη στὸ κοινὸ ἀγαθὸ (Habermas 2008). Ὁ Dawson ὑπογράμμισε ὅτι πολιτισμὸς χωρὶς ψυχὴ ἀπρὸφει (Dawson 1950, 1956)· ὁ Valéry προεῖδε τὸν «κουρασμένο» πολιτισμὸ (Valéry 1919). Ἡ ὀρθόδοξη μαρτυρία μπορεῖ νὰ τονώσει μιά πολιτικὴ ἐλευθερίας πρὸς τὸ ἀγαθὸ-ὅχι ἐλευθερία κενὴ περιεχομένου.

Αἰσθητικὴ θεολογία: κάλλος ὡς γλῶσσα ἀλήθειας

Στὴν Ὁρθοδοξία τὸ κάλλος δὲν εἶναι διακοσμητικὸ. Ἡ εἰκονογραφία, ἡ ναοδομία, ἡ ὕμνογραφία λειτουργοῦν ὡς θεολογία τῆς μορφῆς: ἡ ἀλήθεια «λάμπει» αἰσθητὰ καὶ παιδαγωγεῖ (Lossky 1957). Στὸν εὐρωπαϊκὸ μεταμοντέρνο αἰσθητισμὸ, ὅπου ἡ μορφὴ συχνὰ ἀποσπᾶται ἀπὸ ἀλήθεια καὶ ἀγαθότητα, ἡ ὀρθόδοξη αἰσθητικὴ ἀνασυνδέει μορφὴ-ἀλήθεια-ἀγάπη. Ἡ ἀποκατάσταση τοῦ λειτουργικοῦ κάλλους (χωρὶς κίτς ἢ θεαματισμὸ) εἶναι στρατηγικὴ ἐπανευαγγελισμοῦ-ὁ ἄνθρωπος προσέρχεται πρῶτα ἀπὸ τὴν ὄραση καὶ τὴν ἀκοή στὴ γνώση τοῦ μυστηρίου.

Ἱστορικὴ μνήμη καὶ ταυτότητα: ὁ ρόλος τοῦ Βυζαντίου

Ἡ εὐρωπαϊκὴ αὐτοσυνειδησία συχνὰ λησιμόνησε τὴν βυζαντινὴ κληρονομία, περιορίζοντας τὴν «Εὐρώπη» στὴ λατινο-γερμανικὴ ἀφήγηση (Runciman 1968, 1971). Ἡ ἀποκατάσταση τοῦ Βυζαντίου στὸν «κανόνα» δὲν εἶναι ἀρχαιολατρία· εἶναι θεραπεία μνήμης: χωρὶς τὴν ἀνατολική-ὀρθόδοξη συμβολή, ἡ Εὐρώπη ἀφηγεῖται τὸν ἑαυτὸ της ἀποσπασματικά. Ἡ ἱστορικὴ μνήμη δὲν ἀντιμάχεται τὸν ἐκσυγχρονισμό· τὸν γειώνει, προφυλάσσοντάς τὸν ἀπὸ ἀμνησία ἀξίων.

Συνθετικὴ θέση: πρὸς μιά ὀρθόδοξη «φιλοσοφία τῆς Εὐρώπης»

Συνοψίζοντας, οἱ φιλοσοφικὲς καὶ θεολογικὲς προεκτάσεις τῆς ὀρθόδοξης πρότασης συνθέτουν μιά φιλοσοφία τῆς Εὐρώπης, ὅπου ἡ Ὁρθοδοξία δὲν

προτείνει μιά «άντι-φιλοσοφία», αλλά έναν ευρύτερο ορίζοντα όπου η φιλοσοφική αναζήτηση συναντά τό εκκλησιαστικό βίωμα. Ἡ Εὐρώπη δέν ἔχει ἀνάγκη λιγότερης σκέψης, ἀλλά βαθύτερης νοηματοδότησης τῆς σκέψης· ὄχι περισσότερων κανόνων, ἀλλά ἐσωτερικοῦ κινήτρου πρὸς τό ἀγαθό. Αὐτό προσφέρει ἡ ὀρθόδοξη ἐμπειρία.

Συμπεράσματα

Ἡ Εὐρώπη βρίσκεται σέ καμπή. Ἡ τεχνολογία, ἡ παγκοσμιοποίηση, ἡ οἰκονομία προσφέρουν εὐημερία, ἀλλά ὄχι νόημα. Χωρίς νόημα, ἡ Εὐρώπη κινδυνεύει νά χάσει τὴν ψυχὴ της.

Ὁ Valéry εἶδε τὴν κούραση, ὁ Dawson τὴν ἀποξένωση ἀπὸ τίς ρίζες, ὁ Runciman τὸν πλοῦτο τῆς Ὁρθοδοξίας, καὶ ὁ Παῦλος ἔθεσε τὰ θεμέλια ἑνὸς πολιτισμοῦ ἐν Χριστῷ. Σήμερα, ὁ ἐπανευαγγελισμός δέν εἶναι πολυτέλεια· εἶναι ἀνάγκη.

Ὁ ἐπανευαγγελισμός εἶναι ἡ ἐκ νέου μαρτυρία ὅτι ὁ Χριστός εἶναι «ἡ ὁδός, ἡ ἀλήθεια καὶ ἡ ζωή» (Ἰωάν. 14, 6). Ἐφόσον ἡ ΕΕ παραμένει κοινότητα δικαίου καὶ διαλόγου, ἡ Ὁρθοδοξία μπορεῖ νά προσφέρει ὄραμα καὶ ἥθος γιὰ μιά Εὐρώπη ποὺ δέν θὰ εἶναι ἀπλῶς ἀγορά, ἀλλά κοινωνία προσώπων. Αὐτό δέν σημαίνει θεοκρατία, ἀλλά ἐλευθερία νά μιλᾷ ἡ πίστη στὸν δημόσιο χῶρο-μέ σεβασμό, εὐθύνη καὶ ἀλήθεια.

Ἡ Ὁρθοδοξία, μὲ τὴν ἐμπειρία της, μπορεῖ νά συμβάλει ὥστε ἡ Εὐρώπη νά ἀνακαλύψει ξανά τὸν ἑαυτό της. Νά θυμηθεῖ ὅτι ἡ ψυχὴ της εἶναι ὁ χριστιανισμός, ὅχι ὡς παρελθόν ἀλλὰ ὡς ζωντανό παρόν. Ὁ δρόμος γιὰ τό μέλλον περνᾷ μέσα ἀπὸ τὴν ἀνανέωση τῆς πνευματικῆς ταυτότητας. Καὶ σέ αὐτὸν τὸν δρόμο, ἡ Ὁρθοδοξία ἔχει νά προσφέρει ὄχι μόνο θεολογία ἀλλὰ ζωή.

Βιβλιογραφία

- Berdyaev Nikolai, *The Meaning of History*, London 1936, Geoffrey Bles.
Berdyaev Nikolai, *The Destiny of Man*, London 1937, 1950, Geoffrey Bles.
Dawson Christopher, *Religion and the Rise of Western Culture*, London 1950, Sheed & Ward.
Dawson Christopher, *Dynamics of World History*, London 1956, Sheed & Ward.
Heidegger Martin, *Sein und Zeit*, Tübingen 1927, Max Niemeyer Verlag.
Heidegger Martin, *Holzwege*, Frankfurt 1950, Klostermann.
Kierkegaard Søren, *Fear and Trembling*, London 1843, Penguin Classics, 1985.

Kierkegaard Søren, *Philosophical Fragments*, Princeton 1844, Princeton University Press, 1985.

Nietzsche Friedrich, *Die fröhliche Wissenschaft*, Munich 1882, C.H. Beck.

Nietzsche Friedrich, *Also sprach Zarathustra*, Leipzig 1883, Ernst Schmeitzner.

Runciman Steven, *The Great Church in Captivity*, Cambridge 1968, Cambridge University Press.

Runciman Steven, *The Orthodox Church and the Secular State*, Oxford 1971, Oxford University Press.

Soloviev Vladimir, *The Justification of the Good*, New York 1918, Macmillan.

Soloviev Vladimir, *Lectures on Divine Humanity*, London 1948, SPCK.

Valéry Paul, *La Crise de l'Esprit*, Paris 1919, Gallimard.

Καὐνὴ Διαθήκη. Πράξεις Ἀποστόλων, Πρὸς Γαλάτας, Πρὸς Φιλιππησίους.